

עגל-הזחב, ע"ע עבונה זרה.

עגלי-פה (Cyclostomata), מחלקה של בע"ח פרימיטיוויים ביותר — מן החליתנים (ע"ע, עמ' 502), החיים במים מתוקים ומלוחים. כתת-מערכה, או כעל-מחלקה (לפי דרכי-המיון השונות), מכנים אותם חסרי-לסתות (Agnatha). זהו הסימן החשוב ביותר המבדיל אותם מכל יתר החולייתנים, שבהם הלסתות יציבות וקיימות. רוב מיני עה"פ הם מאובנים, ששלטו מהאורדוביקון עד לדוון. — על קרבתם לאוסטרקודרמים — ע"ע. עם התפתחותם של הדגים בעלי-הלסתות, נשארו מעה"פ רק שרידים, שהפכו לטפילים על דגים, הם מגרדים את בשרם או מוצצים את דמם. רבים הסימנים הפרימי-טיוויים בעה"פ: מיתרהגב שלם ושווה לכל ארפו; יש התחלה של היווצרות חוליות — רק הקשתות קיימות, ונראה שגוף-החוליה עדיין לא התפתח; בגולגולת חסר האיזור הערפי ורק 8 זוגות-עצבים יוצאים ממנה. קיימת אוזן פנימית ובה 1—2 קשתות בלבד; סנפירים זוגיים אינם קיימים; רק במעטים התחילו להופיע סנפירי-חזה. יש כיסויזימים רבים. הכליה היא מטיפוס פרוֹנפּרוֹס, הממשיך את קיומו זמן רב. בצמדיים (ר' להלן) עצביהגב נפרדים ואינם מחוברים לעצביהגחון המוטוריים. תאי-המין נפרשים לחלל-הגוף ונפלטים דרך פתחי-חלל. שני הסימנים האחרונים משותפים להם ולאומלון (ע"ע). הודות לגלגול, הקיים באחת המשפחות, אפשר לראות בעה"פ את המעבר ממיתרנים קמאים (Prochordata) לחולייתנים (ר' להלן). עה"פ הקיימים היום דומים בצורתם לצלופח; גופם נחשוני ועורם עירום, בניגוד לעה"פ המאובנים, שגופם היה מושטח ועורם היה מכוסה לוחיות בנויות גרם ודנטין. לצרכי הטפילות מצוידים הפה והלשון בשיניים קרניות המשמשות לגירוד בשר הפונדקאים. המים המשמשים לנשימה, נכנסים ויוצאים דרך פתחי כיסי-הזימים; צינור-העיפול הוא אחיד וחסר קיבה ומעי אטום; קיימת בלוטת-מין יחידה. עה"פ מתחלקים ל 2 על-סדרות, ובהן 2 משפחות:

(1) צמדיים (Petromyzonidae) — אורך גופם כ 10—50 ס"מ.

הסימנים האפייניים: שפתיים עבות, פה עגול ובולט, בצורת כפתור-הצמדה; עיניים קטנות, ומאחוריהן 7 נקבי-זימים; נחיר אחד: 1—2 סנפירי-גב — במחצית האחורית של הגוף. חלל-הפה מצויד בשיניים קרניות רבות, שבהן הם חותכים את בשר הפונדקאי. הם שוכניים, אבל בעונת-הרבייה הם עולים לנהרות לשם הטלה; מטילים ביצים רבות וקטנות; ההפראה חיצונית. מהביצים בוקעת לרווה, שאינה דומה להורים, ע"כ חשבו אותה לסוג אחר וכינו אותה בשם Ammocoetes (שוכן-חול). בלרווה זו ניתן לראות את המעבר מהאזמלון החולייתנים. זו אינה טפיל, אלא שוכנת-קרקע וניזונה מרקובובית. בדומה לאזמלון, הפה מכוסה בכעין פיפה. פירווי מזון (גדולים וקטנים) חודרים יחד עם המים לתוך הפה, ע"י פעולה שרי-רית של דפנות-הלוע, וזו דרגה גבוהה יותר בהתפתחות החולייתנים, לעומת האזמלון, שאצלו נעשה דבר זה ע"י פעולת הריסים. בדופן הגחוני של הלוע נמצא אַנדוֹסטיל, בצורת שק, שמפריש ריר, הנפלט דרך נקב לחלל-הלוע. בעזרת הריר נדבקים פירווי המזון, ויחד עמו עוברים לתוך הלוע, ומשם לוושט. האַנדוֹסטיל מתפתח בבוגר לבלור טת-מגן, המצויה בכל החולייתנים.

(2) מיקסיניים (Myxinidae) — אורך-גופם כ 50—80 ס"מ.

הסימנים האפייניים: השפתיים עבות; 2 בתנינים בכל צד של הנחיר; העיניים מנוונות ונמצאות מתחת לעור. בחלל-הפה — שן קרנית יחידה, אך הלשון מצוידת בשיניים רבות המשמשות כפומפיה לגירוד הבשר. העור מפריש ריר רב. פתחי-הזימים מתחברים ע"פ לפתח אחד הנפתח החוצה. שוכנים במשך כל חייהם בים, בעומק של 1.350—20 מ'. ניזונים בעיקר מדגים חולים או מתים. מטילים ביצים מועטות וגדולות; הצעיר הבוקע דומה לבוגר. המשפחה כוללת 3

סוגים, שתפוצתם — באוקיאנוסים האטלנטי והשקט וגם בים התיכון.

A. S. Romer, *Vertebrate Paleontology*, 1945; J. Z. Young, *The Life of Vertebrates*, 1950; E. Jarvik, *Théories de l'évolution des Vertébrés*, 1960; G. V. Nikolskii, *Special Ichthyology*, 1961.

מ. דו.

עגלסת, ע"ע קרפיוניים.

עגנון (צ'אצ'קס), **שמואל יוסף** (1888, בוצ'אץ [גליציה המזרחית] — 1970, ירושלים), רבי-אומן בספרות העברית החדשה ומגדולי המספרים בה. ע' עלה לא"י ב 1908 לערך, ירד לגרמניה ב 1913, שם נשא לאשה את אסתר מרכס (1920).

ב 1924 חזר ארצה וחי בה

עד מותו. לע' הוענק פרס ביאליק (1934, 1950). פרס ישראל (1954, 1958) ותואר של ד"ר כבוד מטעם האוני-ברסיטה העברית (1958). הוא היה ראשון לסופרים העבריים שזכה, ב 1966, בפרס-נובל. ב- מסעותיו ספג נופים חברתיים שונים שצוירו ביצירתו: גלי-ציה ("הכנסת כלה"), אגדות פולין, "עיר ומלואה", אורח נטה ללון", גרמניה ("פרני-היים", "עד הנה", "בין שתי ערים"), יפו ("שבועת אמר-נים", "תמול שלשום", "גבעת

ש"י עגנון ונלי זק"ש (ע"ע, כרדימילוי-איס) לאחר חלוקת פרס נובל, סטוק הולם, 1966

החול") וירושלים ("תהילה", "אבי השור", "תמול שלשום", "עידו ועינים", "שירה").

מקורות השפעה ספרותיים. חשיבות רבה נודעת לספיגה התרבותית הרב-גונית שעיצבה את ייחודו הסיגנוני, את העושר בצורות הסיפוריות ואת עמקן ההיסטורי של היצירות, הפורי-צות את גבולות חייו הביוגרפיים.

מילדותו שקד על מקורות היהדות, על ספרות ההשכלה והתחיה וכן על הספרות הכללית בתרגום ("איתאל הפושי" — אوتלר בתרגום סלקינסון), ומגיל 13 קרא גרמנית ("השודדים" של שילר), שנעשתה ללשונו האירופית העיקרית. תרבות עירו והווייתה הדתית הן בחינת תבנית נוף מולדת שהטביעה חותם עמוק על יצירתו. שרשיו בתרבות העברית והכללית העמיקו. עם עלייתו ארצה קשר קשרים עמוקים עם סופרי העליה השניה, והושפע במיוחד מש. בן-ציון (ע"ע; ע' הקדיש לו אחת ממסותיו הספרותיות "קו ודברים", 1910), ומי. ח. ברנר (ע"ע; ברנר היה למורה דרכו ולתומכו העיקרי). כ"כ הושפע מאורח-החיים וערכי היסוד של בני העליה השניה (י. אהרונוביץ, ר' בנימין, ב. כצנלסון ועוד). בשנים אלה התקרב גם אל הספרות הסקנדינווית (תרגם את "אבק" של בירנסון [ע"ע], 1913). ועקבותיה ניכרים ביצירותיו. שנותיו בגרמניה היו מכריעות בהתפתחותו הרוחנית. קרבתו למ. בובר (ע"ע) ולחוגי "חכמת ישראל" (ע' היה למוזכיר חברת "מקציני נרדמים") וקרבתו לסופ-רים עבריים (כגון ח. נ. ביאליק, י. פיכמן), וכן התערותו בתרבות הכללית (במכתביו לו, שוקן הוא מוזכר את א. בלזק, ג. פלוצר, ג. קלר ופ. דוסטויבסקי) עיצבו את אפיו הספרותי.

חשיבות רבה נודעת אפוא לארבעה מקורות-יסוד שביצירתו: גליציה — יהדותה ומקורות התרבות היהודית; הספרות העברית החדשה ו"חכמת ישראל"; העליה השניה — ספרותה ותנועת העבודה; הספרות והתרבות הגרמנית וספרויות אירופיות אחרות (בעיקר הספרות הסקנדינווית והצרפתית), שקרא בתרגום גרמני.

לאחר מכן בנוסחו השני, נדפסו במשך שנות ה-20 והספר נדפס בשלמותו ב-1931. בשנות ה-30 חלה תפנית נוספת ביצירתו. מ-1932 ואילך החל לפרסם את סיפורי „ספר המעשים” — סיפורים המבטלים את ממדי הזמן והמקום ומגלים את עולמו הבלתי-ימודע של המאמין שאמונתו נתערערה. בשנות ה-30 מתגבשים גם הרומנים העיקריים של ע'; מהם שיצאו בשלימות ללא גלגולים קודמים („ספור פשוט”, 1935) ומהם שהחלו להתרקם בראשית העשור (כמו „רבי גרוגס יקום פורקן”, 1931, „תחילתו של יצחק”, 1934 [נדפסו בשלמותו כ„תמול שלשום” בשנת 1945]). בסוף העשור הדפיס את הרומן „אורח נטה ללון” (1938—1939). במשך כל שנות ה-30 וה-40 המשיך להדפיס סיפורים אגדיים („מקטרתו של זקני עליו השלום”, 1941) לצד סיפורי-אהבה („הרופא וגרושתו”, 1941), וסיפורים מודרניים („התור מרת”, 1946) לצד סיפורים ריאליסטיים מובהקים („בין שתי ערים”, 1946), סיפורים כרוניקליים על עירת מולדתו (נקבצו לאחר מותו בקובץ „עיר ומלואה”, 1973), קטעים שונים (מ-1948 ואילך) של הרומן האחרון שלו „שירה” (נדפס גם הוא לאחר מותו, 1971), לצד סיפורים מודרניים מורכבים מאוד (כגון „עידו ועינים”, 1950; „המלבוש” [נדפס תחילה ב„הארץ”, 1950], 1952; „עד עולם”, 1954; „הדום וכסא”, 1958, ועוד). באותן שנים אסף, סיגנון והוֹל אתר לוגיה „ימים נוראים” (1938) מלוקטת ממדרשים, דינים, מנהגים ודברי מוסר ודרוש, ובתוכם גם דברים מקוריים ומשלים על נושא הימים הנוראים. קובץ לחג השבועות הוא „ואתם ראיתם” (1952—1958), אגדות ומדרשים על מעמד הר סיני.

מ-1910 ואילך (בשנה זו תרגם א. מילר את „עגונות” לגרמנית) תורגם ע' לכל לשונות אירופה וסיפוריו מצויים בגרמנית, אנגלית, צרפתית, איטלקית, יידית, ספרדית, שוודית, תורכית, הולנדית, דנית, נורווגית, פינית והונגרית.

הפואטיקה והסיגנון. להוציא שלבים ראשונים קשה להבחין ביצירתו תקופות יצירה שונות. נושאים וצורות שונים משמשים ביצירתו בערבוביה. מה שמאפיין את כלל היצירה הוא אפיה הפיוטי, המתח הגדול שבין אחדות סיגנונית, תבניתית ותמא-טיית לבין גוון וריבוי. ע' ניסח פואטיקה זו במשפט „עיקר הצרה בספרות העברית החדשה שהרגש קודם לראיה”. החל ב„עגונות” והמשך ב„והיה העקוב למישור” וביצירות שעיבד והיבר משנות שהותו בגרמניה ואילך ניסה להקדים את הראיה לרגש. הגם שנוקט לנושאים רומנטיים ומודרניים ראה תמיד את יצירתו כעבודת קודש („סוד כתיבת סיפורי מעשיות”) וניסה לסגנון ולמשש את הדברים, כשהוא מאיר את החוויות הפאתטיות ביותר באור אירוני. תפקיד מיוחד ממלא בעניין זה סיגנונו. זכרי לשון וסממני סיגנון הנובעים מתוך מעיינות המקרא. משנת חז"ל ומדרשיהם, פירושי ראשונים, ספרי ההלכות, ספרי דרוש, סיפורי מעשיות, איגרות שלומים ותחינות, ספרי תולדות ומגילת גזירות, פנקסאות וספרי מנהגים שימשו לו לסופר בהרכבת סיגנונו הרב-רבדי, בעל התחביר המאוזן, הממעט בסימני פיסוק, ששטפו בסוך הן ארכאי. אך אין סיגנון זה עשוי מקשה אחת ויש סיפורים המבליטים שכבת לשון מדרשית ויראית (כמו „והיה העקוב למישור”) ויש שמטעימים שכבות מקראיות („לילות”, „אחות”, „חופת דודים” ועוד). הטעמת שכבה מן השכבות היא סטייה מן הנורמה המאוזנת, שקבע ע' לעצמו. המרכיב המקראי מטעים את היסוד הלירי, כשם שמרכיבים אחרים מדגישים את היסוד האפי או הגרוטסקי (כגון העצמת האיזון הסיגנוני עד לתבניות חוזרות של פרוזה חרוזה נוסח המקאמה ב„הכנסת כלה” וב„תמול שלשום”). סיגנון זה משמש הן לעיצוב הווייטה של גליציה במאה ה-18 („הנידח”) והן לעיצובו של העולם המודרני („עד הנה”, „שירה”) ועולם הזיות סירי-אליסטי („ספר המעשים”). הסיגנון ממלא תפקיד אירוני הן בהדגשת השלווה האידיאלית המדר-מה („הכנסת כלה”) והן כקונטרפונקט אירוני להוויה השסועה

התפתחות היוצרי. יצירתו של ע' נתגבשה לאט ונתגלגלה בנוסחים שונים. אפילו דברים שכתב כנער לפני עלותו לארץ עיבד והדפיס בנוסחים חדשים, ושינה את אפיים ומשמעותם המקורית (כגון: „הפנאק השבורה” [1906], „טויטענטאנץ” [נכתב, כנראה, ב-1907; נדפס ב-1911], „בארה של מרים” [1909], „אגדת הסופר” [1919], „חלומי של יעקב נחום” [1913], „יתום ואלמנה” [1922]). בהיותו בן 9 החל בכתיבת שירים לאביו. שירי הראשון ביידיט על „יוסף דילה ריינה” נדפס ביידישעס וואכנבלאט (סטאניסלאב, 17.7.1903), ובעברית „הסכמה” חרוזה לספרו של צבי יהודה גלבארד „מנחת יהודה”. מאז ועד עלייתו לא"י הדפיס שירים וסיפורים בעברית וביידיט בכ"ע שונים בגליציה („המצפה”, „העת”, „הצעיר”, „דער יידישער וועקער”, ועוד).

סיפורי הראשונים כגון „אברהם ליבוש ובניו” (1905); „הסרסור לעריות” (1905), ו„אור תורה” (1906), עשויים על דרך סיפורי „אגורה” הנטרליסטיים-סנטימנטליים או סיפורי י. ל. פרץ (לדוגמה: אב שבנו המשכיל יצא לתרבות רעה ובנו הבור אינו אלא בעל מלאכה מגושם). בכמה מן הסיפורים מבצצים סימני יצירתו המאור-חרת: התסכול הגרוטסקי באנקדוטות „הפנאק השבורה”, „אחרי מות” (1907), ו„מתנה” (1907); העיצוב הסנטימנטלי המסתורי של המ-שורר ושל חוויית השירה: ב„הפנס” (1907) וב„טויטענטאנץ” — והזיקה הרבי-משמעית לכרוניקה של עירו (בוצ'אץ') ב„עיר המתים” (1907). בשנים אלה פרסם גם סדרת מאמרים על הציר והמשורר מ. צ. מאנה („איבער העברעאישע דיכטער”, שהופיע ב„דער יידישע וועקער”, 1906) שיש לה חשיבות מסוימת להבנת דרכו הספרותית. עלייתו ארצה היא מפנה מכריע ביצירתו; היא הביאה למידה רבה של בגרות אישית ובשלות אמנותית. ביצירה הראשונה שנדפסה בא"י „עגונות” („העומר”, 1908) כבר גילה את מלוא כוחו. רב-רב-דיותה ורבי-משמעותה של היצירה, הסמוכה על מקורות יהודיים עתיקים ומפרשת אותם מחדש, באמצעות סיפור אהבים מסתורי, היא שמאפינת יצירה זו ויצירות מאוחרות. זהו סיפור מסוגנן, שבעיית האמן והאמנות ובעיותיה המיתיות של העדה משמשות בה בערבוביה. בארץ כתב סיפורים מסוגים שונים המשקפים את זיקתו ומקורותיו העבריים, את השפעתה של א"י והעליה השניה ואת התגבשותו כאמן עצמאי. בסיפורים כגון: „עלית נשמה” (1909), „חוטב העצים” (1912), ו„העגונה” (1913) עדיין ניכרת המסורת של הסיפור החסידי והעממי, „חלומי של יעקב נחום” ו„זבחי מתים” (1912) הם תערובת של סיפורים פנטסטיים וגרוטסקיים; סיפורים כ„בארה של מרים”, „משפתים” (1910), „אחות” (1910), „תשרי” (1911) ו„לילות” (1913), הם נאורומנטיים אימפרסיוניסטיים. גיבוריהם רובם מהגרים צעירים בני העליה השניה (אמנים וקרוכים לאמנות), תלושים במולדתם (בדומה לגיבורי י. ח. ברנר, א. אריאלי-אורלוף וא. ראובני), שהזיות-אהבתם נהרסות על קרקעה של המציאות החדשה. סיגנונם של סיפורים אלה סנטימנטלי ואינו ספוג עדיין אותה אירוניה עגנונית מסוגנת, המקנה לסיפורי האהבים המאוחרים שלו את אפיים המיוחד. שלמות גדולה הושגה, כאמור, בסיפורו הראשון „עגונות” ובעיקר בנובלה „והיה העקוב למישור” (נדפסה ב-1912 כספר ביזמתו של י. ח. ברנר); זהו סיפור, הכתוב בנוסח הסיפורים העממיים של יראים וחסידים, וע' מעלה בו את דמותו של מנשה חיים היורד מנכסיו ומאבד בנדודיו על פני העולם את זהותו האנושית והוא חוזר ומוצא אותה בזכות יסוריו.

בשנות שהותו בגרמניה שוב אין להבחין בתקופות ברורות ביצירתו. סיפורים עממיים וסיפורי אהבים כגון „הנדח”, 1919; ו„מעשה רבי גדיאל התינוק”, 1920; לעומת „גבעת החול” (גלגול של „תשרי” ר' לעיל), 1920) ו„עובדיה בעל מוס” (1921) נוצרו בסמיכות זמן. בשנים אלה הלך והתגבש גם הרומן הראשון „הכנסת כלה”, שנוסחו הראשון נדפס ב„מקלט” ב-1919—1920. סיפורים שונים, שנכללו

ע/ בדומה לברנר וא. ראובני, לא בא להלל את התקופה אלא לתאר את מסותיה וכשלונותיה. הרומן מהווה כרוניקה על הווי החיים היפואי והירושלמי בתקופת העלייה השנייה. ע' מעצב את שכבת החלוצים ואת היישוב הישן כאחד, מתאר את בגידתם של חלוצים ביעודיהם (ירידתם מן הארץ או נטישת העבודה החלוצית) ואת קנאותם של בני היישוב הישן. במישור אחר, זהו רומן פסיכולוגי על יצחק קומר, דמותו של אנטי-גיבור תלוש ופאסיווי המנסה להגשים את יעודיה של העלייה השנייה ונכשל, משום שאלה כבדו מכתפיו. המחבר מגלה את כשלונו שיבתו של הגיבור אל ערכי-העבר בדמות הכלב „בלק” המשמש כ„אני אחר” של הגיבור. הכלב משתגע וקם על יוצרו יצחק. באמצעות הכלב ניסה המחבר לגלות את הצד האחר, היציר, הכופר והמטורף של הקרבן התמים, בן „העלייה השנייה”, שלא הצליח לעמוד במתח הרגשי והחברתי של הגירה ושינוי ערכים. במבט אחרון זהו רומן מיתי על יצחק, בן דורנו, הנעקד מחדש בירושלים, כדי לגאול את ההווה החדשה — תיאור מיתי של חוויית הגאולה הציונית. ע' הצליח למוג ברומן אחד: אפוס, עלילה פסיכו-לוגית ותשתית מיתית, כשגורמים ריאליסטיים וסיר-ראליסטיים משמר שים בערבוביה.

גם הרומן האחרון „שירה”, שהחל להתגבש בשנות ה-40 עשוי שכבות-שכבות. בדומה ל„תמול שלשום” הוא כמין אפוס וכרוניקה של א"י המנדטורית. המחבר מציג את הכוחות החברתיים השונים בא"י בשנות ה-20 וה-40 — פרופסורים אנשי ברית-שלום לצד אנשי לח"י, נטורי קרתא לצד חברי קיבוצים וכן העדות השונות (בעיקר בני העלייה הגרמנית). אהדתו של המחבר נתונה בעיקר לבני א"י העובדת. בטבור הרומן עלילה פסיכולוגית של מנפרד הרבסט, חוקר אנטיקווארי של ביוגראפיה ובעל נאמן, שהגיע למבוי סתום. בדומה לר' יודיל חסיד, הירשל ויצחק קומר זהו גיבור פאסיווי הנדחף ע"י כוחות יצריים, שאינו יכול להם. הוא בוגד באשתו עם האחות שירה ומנסה להימלט בדרך זאת מן השגרה הבורגנית והאקדמית אל החוויה הדיוניסית. אם באמצעות דמותו של ר' יודיל חסיד ב„הכנסת כלה” יצר ע' מיתוס של ת"ח בהקשר החברתי של העולם של אתמול, יצר ב„שירה” מיתוס של האינטלקטואל האקדמי, המיטלטל בין הפכים הקטנים של העולם האקדמי לבין הרוח הגדולה של יצר ויצירה, ובדומה לגיבורים אחרים של ע', סופו שהוא מרכיך ראש ונכנע. רומן זה יש בו סימנים אמנותיים האפייניים לכלל יצירותיו של ע': מתח בין תבנית דרמטית לסטיות אפיות וכן טכניקות רבות של עקיפה תבניתית (תקבולות המרמזות על הרחבת משמעותו של הנושא וזימונים עם גיבורי משנה, שאינם אלא הרחבה פסי-כולוגית של הגיבור הראשי). יש בו גם שימוש מגוון בטכניקות של סטיה: סטיות של „דמות המספר” וסטיות תבניתיות בעלות אופי קומי.

כל הרומנים הללו מסוגננים למדי. נימתם היסודית היא אירונית. זו נעשית לעתים גרוטסקית (בעיקר בפרקי בלק ב„תמול שלשום” ובפרקי שכרסון ב„שירה”) ולעתים פאתטית (בעיקר בפרקי האהבה ב„סיפור פשוט”, פרקי הנוך ור' חיים ב„אורח נטה ללון” ובתיאור מותם של בליקופ ויצחק ב„תמול שלשום”). בכל היצירות הללו מתקיים לצד הטכסט הגלוי טכסט סמוי ששרשיו במקורות.

סוגי הסיפור הקצר והנובלה. יצירתו הסיפורית של ע' עשירה ומגוונת. לצד סיפורי אהבה פסיכולוגיים בנוסח הראליום האירופי („גבעת החול”, „בדמי ימיה”, 1923; „פנים אחרות”, 1933; „הרופא וגרושתו”, „פרנהיים”, 1949, מוצאים אנו אגדות על קדושים ומעשיהם („מעשה בר' גדיאל התינוק”, 1920; „בלבב ימים”, 1934; „ר' כתריאל ש"צ”, 1936; „כהן אמת”, 1941; „אבני המקום”, 1942). סיפורים רבים עשויים כאנקדוטה („גרצדק”, 1910, 1931; „עם פטירת הצדיק”, „קול האם”, 1941); יש הנוטים גם לגרוטסקה („הצפרדעים”, 1956; „מזל דגים”, 1956); סיפורים אחרים נקראים

של החברה המודרנית. הסיגנון הוא גם הכלי של ע' להקדמת הראיה לרגש.

בדומה ליצירתו של ח.נ. ביאליק סמוכה גם יצירתו של ע' על מקורות התרבות היהודית וכל צירוף וסמל מרמזים על מעגל תרבותי רב-משמעי. רמזים אלה יוצרים לעתים טכסט סמוי לטכסט הגלוי, ויחס הגומלין ביניהם יוצר מסכת מורכבת של משמעויות הן בטכסטים ריאליים לכאורה (כמו: „מעשה בר' גדיאל התינוק” — ו„שני תלמידי חכמים שהיו בעירנו” — „הכנסת כלה”) והן בטכסטים לא-ריאליים המסתברים אך ורק לאחר שנחשף הטכסט הסמוי המעוגן בתרבות היהודית (כגון: „פת שלמה”, „עידו ועינים”, „עד עולם”, „המלבוש”, „הפקר”, „טלית אחרת”).

כל אחד מחמשת הרומנים של ע' הם סוג בפני עצמו למרות האחדות הסיגנונית והקרבה התמאטית. הרומן הראשון „הכנסת כלה” התגבש בשנים 1920—1931. אין זה סיפור אפיוזי אלא רומן בנוי היטב. סיפור המסעות מספר על ר' יודיל חסיד „הנודד” על פני גליציה כדי לאסוף כספים ל„הכנסת כלה” של בנותיו שהגיעו לפרקן. הרצאת הדברים מופסקת בשתי וערב של סיפורים, המושמעים מפי מספרים שונים בשעת סעודת-מצווה שר' יודיל מזומן אליה. בין סיפורים אלה יחס גומלין רב-משמעי. הסיפור עשוי כביכול כמת-כונת הסיפור הפיקארסקי, אך בניגוד לגיבור הסיפור הפיקארסקי, השואף לתנועה, מבקש ר' יודיל חסיד את ההשתהות לשם שיחה נאה, לימוד תורה ומצווה לשם מצווה. הנושא ברומן זה הוא מעמדו האירוני של הגיבור הפאסיווי, הדון קישוטי, שקיומו מתאפשר הודות לנסים בלבד.

פאסיוויות זו מאפיינת גם את הירשל גיבורו של הרומן „ספור פשוט”. הכתוב במסורת הסיפור הפסיכולוגי-האירופי הריאליסטי. רומן ריאליסטי, לכאורה, על לבטיו של עלם הנקלע בין נערה אהובה (בלומה נאכט) לבין תביעותיה של המשפחה היהודית לשאת אשה ע"פ אמות מידותיה; למעשה, זהו רומן פסיכולוגי המציג את הקונפליקט בין שאיפות היחיד לבין תביעות החברה, כמעוות היכול לתקון בטירוף, או בריפוי פסיכיאטרי שכמוהו כאבדן נשמתו היתרה של הגיבור. ע' חידש את „רומן הנשואים” האירופי בצורה מעניינת משהקנה משמעות נוגה למדי לסיום המאורש.

„אורח נטה ללון” הוא תרומתו המקורית ביותר של ע' לרומן האירופי. מעשה בסופר, החוזר לעירת מולדתו על מנת לחזור לערכי הילדות (הקיומיים והדתיים) ולהשיב את בני העיירה אל ערכים אלה. תבנית הסיפור מפוררת — אך רק למראית עין. המספר נפגש בדמויות ובמשפחות שונות; הקשר בין הפגישות השונות הוא מעשיו של האורח החוזר ללשון המדוברת בעיירת ילדותו, מבקש להדליק אש בביתה"ד כדי ללמוד תורה ולכנס קהילות, אך נכשל משום שבני העיירה, שירדו מנכסיהם, מהם שאיבדו יקיריהם במלח"ע I, מסרבים לשוב לאמונתם. בגורלן של המשפחות השונות הקבלות ברורות — כולן ברחו ממולדתן בימות המלחמה וחזרו שבורות והרוסות. נוכח עצמת הסבל והכאב של העיירה היהודית והעולם בכללו מודה המספר — גיבור הסיפור — כי שאיפותיו הדתיות והלומותיו הנוס-טאלגיים הם פחותי ערך. יתר על כן, מתבררת לו אשמתו הנצחית של האמן, המתבונן בעולם ובברואיו ממרחק של שלווה וכשהוא חוזר לא"י ומשאיר אחריו הרבה מתים ומעט תקווה (בדמות בנם של ירוחם ורחל), הוא חוזר כמי שהציץ בעיירה השוקעת ונפגע. שימוש רב-גוני במוטיבים וסמלים (המפתח, האדרת, הנעליים, הריח ועוד), מסורות ספרותיות מדרשיות, פיצול התבנית הספרותית וחיידוש פני „דמות המספר”-הגיבור מציינים רומן זה מבחינה ספרותית. מבחינת התוכן זהו ספר שניבא את שואת יהודי אירופה.

המוטיבים של הרומן „תמול שלשום” החלו להתגבש בשנות ה-30 (תחילתו של יצחק) והספר נדפס במלואו רק ב-1945. הוא קרוב למסורת הספרותית של רומן ההתיישבות מימי העלייה השנייה, אולם

כסאטירה חברתית («בנערנו ובזקנינו», 1920, 1931), או כפליטון סאטירי («פרקי ספר המדינה», 1942, 1950, 1966).

המחבר נוטה למימוש אמנותי של צורות עממיות ראשונות. הסאגה הבלדיסטית («כפורים», 1925; «תחת העץ», 1934) מתקיימת לצד המעשיה העצובה («הילדה מתה», 1932) וסאגות של משפחה («קורות בתינו», 1962) מופיעות ליד כרוניקות היסטוריות («עיר המתים», 1907; «אבי השור», 1945; פרקי «עיר ומלוואה»). נובלות הכתובות בנוסח ספר יראים («והיה העקוב למישור», 1912; «אגדת הסופר», 1919) מתגלות כנובלות מודרניות הקרובות בתבניתן ונוש-איהן לסיר-ראליים המודרני («ספר המעשים», מ 1932 ואילך; «עידו ועינים»; «המלבוש»; «עם כניסת היום», 1951; «עד עולם»; «הדום וכסא» [ר' כל אלה לעיל], ועוד). סיפורים הגראים כסיפורים גוטיים («מחולות המות», 1919, 1925; «חופת דודים», 1922, 1931; «האדונית והרוכל», 1943) מכילים גם הם גרעין מודרני מורכב למדי. אגדות על דמויות היסטוריות («סיפורים נאים של ר' ישראל בעש"ט», 1960) מצויות ליד סיפורי ילדים («מעשה העז», 1925; «צפורי», 1926; «המטפחת», 1932). אבל הופעתן של דמויות חוזרות לארכה של היצירה, אחדות סיגנונית וקשרים תמאטיים עמוקים מעידים על אחדותה של היצירה מעבר לכל מגוונה. ז'אנר לעצמו הם הספדיו, נאומי זכרונותיה, כגון על י. ה. ברנר, ב. כצנלסון, מ. בובר.

השתקפות היוצר בראי הביקורת. יצירתו של ע' מגוונת בנושאיה ומעלה בכללה השקפת עולם מורכבת ורבי-משמעית. היה מי שהצביע על המשבר הדתי המתגלה באמצעותה (קורצוולל) והיה מי שהדגיש את שלמות האמונה מעל ומעבר לפקפוקים ולהי-סוסים (טוכנר). היה גם מי שהעלה על נס את בעיית האמן כבעיה מרכזית ביצירתו (קרויאנקר). אחרים שוב הציגו מתח שבין תום לאירוניה (סדן), בין נוסטלגיה לסיוט (באנד). יש שניסו להסביר את יצירתו באמצעות הפסיכולוגיה האנליטית והמיתית (כמו ע. צמח, צימרמן). לכל הדעות, זוהי יצירה דו-קטבית, שבה האיר ע' באור אירוני דורות ראשונים וערכיהם והתבונן בדורו לאור ערכי העבר. כפילות המבט היא המאירה באור רבי-משמעי הויות חברתיות וערכי יסוד (העדה, הקהילה, העיירה, עולם האמונה, החברה הציונית, החברה הבורגנית). אפילו מתייחס ע' באופן דו-משמעי לתכנים וערכים יהודיים, הוא ספוג מקורות היהדות וסמליה. עולם זה עושה אותו ללא ספק «ליהודי היהודים» גם כשהוא מאיר את המתחים והשברים שנתגלו בהווייתה של האומה. גיבורו של ע', שתהלי-כים של פקפוק וערעור עוברים עליו, הוא סביל וחסר תודעה עצמית, ויותר משהוא גיבורה של תקופת הדמדומים הוא קרבנה: כוחה הגדול של היצירה אינו מצוי בנושאיה אלא בעיצוב הרבי-משמעי המורכב והמסוגנן של נושאים אלה.

הביקורת העברית והיהודית (בעיקר באנגלית) נתנה את דעתה על ע' יותר מאשר על כל מספר עברי אחר בן דורנו. מראשית דרכו נתלוותה אליו ונחלקה עליו. ברדיצ'בסקי (1920) סבור היה שע' אינו אלא חקייין לשוני פולקלורי והקל בערכו, ואילו ברנר שיבחה, אך האשימו ב, «שלל סנטימנטליות» (1913; כך גם ש. שטייט); וכך עד מבקרי הספרות בשנות ה-70 — התמקדות ההתעניינות בכתביו היא עדות מובהקת להשפעתה של היצירה על בני דורות שונים. גור-לה במיוחד השפעתה הממשית על הדור הצעיר בארץ. יש שהושפעו מיסגוננו (א. מגד), ויש שהושפעו מהתבנית הלא-ראלית של ספר המעשים (א. ב. יהושע, י. אורפז) או מתבנית הרומן, «אורח נטה ללון» (י. עמית) ויש שהתרשמו מדרך עיצובה של ההויה היהודית (א. אפלפלד). יצירתו קיימת ועומדת הן כשהיא לעצמה, כשהיא מתפרשת והולכת חדשה לבקרים, והן בהשלכותיה המאוחרות ביצי-רתם של סופרים צעירים.

«הכנסת כלה» וכמה מסיפוריו הקצרים הומחזו והועלו על הבמה העברית ובטלוויזיה הישראלית.

א. מ. ליפשיץ, ש"י ע', תרפ"ו; י. שהילבן, ש. י. ע' (קוים ליצירתו), תש"ז; ג. מוקד, שבחי עדיאל עמדה, 1957; א. צורף, ש"י ע', האיש ויצירתו, תשי"ח; ב. קורצויל [עורד], יובל ש"י, תשי"ח; הנ"ל, מסות על ספרו של ש"י ע', תשל"ד; ד. סדן - א. אורבך (עורכים), לע' ש"י, תשי"ט; ד. סדן, על ש"י ע', מסה, עיון וחקר, תשי"ט; י. פנואלי, יצירתו של ש"י ע', 1960; י. בהט, ש"י ע' וח. הוז, עיוני מקרא, תשכ"ב; מ. טוכנר, פשר ע', תשכ"ח; י. מנצור, עיונים בלשונו של ש"י ע', תשכ"ט; ידיעות, גנונים, ד', תשל"ג; י. דור, ספרים ומאמרים על ש"י ע' ויצירתו (ביבל), 1972; ד. כנעני, ש"י ע' בע"פ, תשל"ב; ג. שקד, אמנות הסיפור של ע', תשל"ג; ה. ברזל, ע' וקפא, תשל"ג; A. J. Band, *Nostalgia and Nightmare; A Study in the Fiction of S.Y.A.*, 1968; B. Hochman, *The Fiction of S. Y. A.*, 1970.

ג. שק.

עַד, עֲדוֹת ע"ע רְאִיּוֹת.

עֲדִיּוֹת, משנה ותוספתא בסוף סדר גזיקין (ע"ע). ייחודה בכך שאינה מוקדשת לנושא מסוים, אלא כוללת אוסף מגוון של הלכות מתחומים שונים. מגמתה לאסוף ולרשום את ה"עדויות" (= «העיד ר' פלוני») שבפי חכמים שלאחר החורבן, על פרטי מה-לוקותיהם של החכמים הקדומים, מב"ש ומב"ה ומבין תלמידי ב"ה עצמם — מחלוקות שנתרבו מאוד לפני החורבן ולאחריו — ולהכריע ביניהן. ע"ע (א. ועוד), שיש בו גם רמז למשחק-מלים עֲדִיּוֹת-עֲדִיּוֹת. רוב ההלכות שנויות גם במקומן המתאים במסכתות אחרות ומחלוקת בין החוקרים בשאלה אם ע' נלקטה משאר סדרי המשנה, או שהיא המשנה שסודרה ראשונה ואשר ממנה בחרו בעלי המשניות שלאח-ריה. ברור עכ"פ שמסכת ע', כפי שהיא לפנינו, אינה כצורתה הרא-שונה, והיא מלוקטת ממשניות של תנאים שונים. אף יש דברים שקבעם רבי יהודה הנשיא במסכתות אחרות ולא חזר לשנותם בע'. לפי ברייתא בבבלי (ברכ' כ"ח, ע"א), אשר אינה בירושלמי, נמסרו כל העדויות «בו ביום» שנעשה אלעזר בן עזריה (ע"ע) נשיא (או חבר) הסנהדרין, אולם ניתן להוכיח, כי כמה מן העדויות נאמרו קודם לתאריך זה, ואף אחת מן ההלכות הנזכרות במשנה (סוטה ה', ב-ה; ידים ד', א-ד') שנמסרו «בו ביום» אינה נזכרת בע'. מסכת ע' נסדרה ביבנה (ע"ע, עמ' 131/2). וכדברי התוספתא (א', א'): «משנכנסו חכמים בכרם ביבנה אמרו עתידה שעה שיהיה אדם מבקש דבר מדברי תורה ואינו מוצא... אמרו נתחיל מהלל ושמיא». מאחר שסדרי גביית-עדות הם חלק מסדר גזיקין, נקבעה המסכת בסדר גזיקין.

בסידור המסכת ניכרת סכמה מְמוֹסְטְכֵנִית: הפרק הראשון פותח ב 3 מחלוקות שמאי והלל שחכמים אמרו בהן שלא כדברי שניהם. לאחריהן הלכות שב"ש חלוקין בהן על שמאי ו 4 הלכות שחזרו ב"ה להורות כב"ש. סוף פ"א מסביר מדוע נזכרת דעת-מיעוט במש-נה. פרק ב' פותח ב 4 עדויות של ר' חנינה סגן הכהנים, ולאחריהן קבוצת-עדויות של «שלשה דברים» הקשורות בר' ישמעאל ובר' עקיבא. נוספו גם 5 מאמרי ר"ע באגדה, פרק ג' פותח ב 10 מחלוקות שבין ר' דוסא בן הרכינס (ע"ע) וחכמים וקבוצת-מחלוקות בין יחידים שונים ל, «חכמים». פרק ד' מונה 23 עניינים שבהם מקילים ב"ש ומחמירים ב"ה, בניגוד לרגיל, ובפרק ה' נוספו עוד כמה הלכות כאלו, ע"פ מסורותיהם של חכמים שונים. פרקים ו-ח' כוללים מבחר עדויות נוספות, הנראות כהשלמות ומילואים. המסכת מסיימת בדבר אגדה על אליהו (ע"ע, עמ' 541) העתיד לבוא, ולהשוות המחלוקות".

י. ג. אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, 422-444, תשי"ז (כולל ביבל); ח. אלבק, מבוא למשנה, עמ' 82-84, תשי"ט.

מ.

עֲדָלִים, חָבֵל-ל, איזור התיישבות בשפלה הגבוהה בין עמק הגֵּאֵלָה בצפון ונחל גוברין בדרום. נקרא ע"ש העיר המקראית ע', ששכנה במזרח.